

Molnár Tamás katolikus filozófiája és a magyar filozófiai kánon

Molnár Tamás szerepe a magyar gondolkodás történetében

Száz éve született, és tavaly múlt tíz éve, hogy elhunyt Molnár Tamás, az utóbbi fél évszázad magyar filozófiájának egyik legfontosabb alakja. Az évtizedes távlat már lehetővé teszi azt, hogy követői bizonyos számvetésre tegyenek kísérletet, számba vegyék Molnár Tamás hatását, valamint megpróbálják megragadni filozófiájának legfontosabb elemeit. E széles témakör kimerítő elemzését könyvekben és értekezésekben lehet elvégezni. A magam részéről az alábbiakban ezeknek a kérdésköröknek néhány fontosabb tényezőjét szeretném megragadni.

Molnár Tamás gondolatvilágának legáltalánosabb szellemi koordinátáit illetően le-
szögezhetjük: Molnár Tamás *magyar katolikus filozófus*. Életműve jellegzetesen a politikai filozófia és a vallásfilozófia egymással szorosan összefüggő diszciplínáira terjed ki, e területeken pedig *önálló* gondolkodó, aki eredeti tanokat alkotott. E tanok a következő kulcsfogalmak között mozognak: metafizika, állam – egyház – civil társadalom, katolicizmus, konzervativizmus, ellenforradalom, modernitás, autoritás, utópia, értelmiségkritika, jobboldal – baloldal, atlanti kultúra.

Az, hogy Molnár Tamás magyar filozófus, minden kétségen felül áll. Ezen semmit nem változtat az, hogy életműve nyugaton bontakozott és teljesedett ki. Származása, kötődése, hazajárása ezt mind egyértelművé teszi. Legfontosabb könyvei magyarul is olvashatók, hatást gyakorolnak, eszméit számontartjuk. Tanítványai, követői jelen vannak szellemi életünkben, bár távolról sem olyan mértékben, mintha hosszabb ideig és zavartalanul megadatott volna neki a hazai oktatás. A Nemzeti Közszerződési Egyetemen a nevét viselő kutatóintézet működik. Az a kérdés, hogy egy filozófia mennyiben nemzeti, messzire vezető kérdés, és ebbe ezért itt nem szeretnék belebocsátkozni. Magyar és közép-európai mivolta mindenesetre fogékonyra tette a civilizáció egyetemes és európai kérdései iránt, és életpályája bizonyos rálátást és reflexiós lehetőséget nyújtott neki korunk nagy problémáinak megragadására. Ezen túlmenően nem mellékes, hogy értelmezői között van, aki inkább francia kötődését kívánja kidomborítani, s van, aki inkább amerikai beágyazódását igyekszik láttatni. Ezekhez kapcsolódóan végül fel kell vetni a címben jelzett kérdést is: milyen helyet foglal el Molnár Tamás a magyar filozófia történetében.

Molnár Tamás műveinek magyar kiadása a '90-es években indult meg, és az új évezred első évtizedének végére jelentősebb művei magyar nyelven olvashatókká váltak. Emlékeztetőül megnevezem hazai művei közül a legfontosabb köteteket a megjelenés sorrendjében. Ezek: Az ideális állam kritikája (1991), A hatalom két arca. Politikum és szentség (1992), Utópia. Örök eretnokség (1993), A liberális hegemonia (1993 és 2001), Az értelmiség alkonya (1996), A filozófusok istene (1996), Az Egyház, évszázadok zárandoka (1997), A modernség politikai elvei (1998), Századvégi mérleg. Válogatott írások (1999), A pogány kísértés (2000), A gondolkodás archetipusai (2001), Az autoritás és ellenségei (2002), Teisták és ateisták: a hitetlenség tipológiája (2002), Bennünk lakik-e az Isten? (2002), Teizmus és ateizmus (2002), A jobb és a bal. Tanulmányok (2004),

Az ellenforradalom (2005), Az atlanti kultúra kibontakozása (2006), Keresztény humanizmus. A szekuláris államnak és ideológiájának kritikája (2007), A modern-kór. Tünetek és ellenszerek. Öt beszélgetés Jean Renaud-val (2008). Megjegyzem itt, e listából Turgonyi Zoltán nem kevesebb, mint öt, nagy hatást keltő kötetet ültetett át magyar nyelvre.

Nem hiszem, hogy szubjektívizmus lenne, ha az említett munkák körét tovább szűkítve ebből még kiemelem azokat a műveket, amelyek szisztematikus feldolgozásban az utópiáról, a liberális hegemoniáról, az értelmiség alkonyáról, az autoritásról és az ellenforradalomról szólnak. Véleményem szerint ezek a művek fémjelzik legjobban Molnár Tamás filozófiáját. Ezek a munkák megjelenésükkel *új irányt szabtak* a hazai gondolkodásnak, főként a politikai filozófia területén. E könyvek magyar kiadása egybeesett a rendszerváltás első két évtizedével, megjelenésüket természetesen maga a rendszerváltás tette lehetővé. Ebben a helyzetben pedig nagy hatást gyakoroltak, hiszen erőteljes igény mutatkozott a politikai gondolkodás újrafogalmazására, e művek pedig markáns eszméikkel új és megfelelő látásmódot nyújtottak az időszerű politikai és kultúrfilozófiai tájékozódáshoz. A közvélemény e könyveken keresztül megismerte, hogyan, milyen kifejezésekkel és kategóriákkal lehet megfelelően megragadni korunk nagy jelenségeit és tendenciáit. Ebben áll a politikai és kulturális háttere Molnár Tamás hazai befogadásának, ahogy mondani szokták: recepciójának. Talán megengedhető az az enyhe túlzás, ha kijelentjük: Molnár Tamás nevezetes művei egyfajta reveláció-számba mentek ebben az időben. Mindenesetre egy enyhe – jó értelemben vett – kultusszal övezett népszerű szerzővé vált, természetesen azokban a körökben, amelyek felfogásával rokonságot éreztek.

Úgy vélem, ilyen jellegű hatást Molnár Tamás a dolog természeténél fogva nyugaton nem tudott elérni. Egyrészt már pusztán azért sem, mivel művei eredetileg nagyobb időbeli szórásban jelentek meg, másrészt értelemszerűen azért, mert nyugaton hiányzott az a politikai váltás, amely viszont nálunk fogékony talajt jelentett a könyvei számára, harmadrészt pedig azért, mert a modernitásra és a liberalizmusra való kritikai reflexiónak nyugaton az ő korában igen bizonytalanok voltak az esélyei, ugyanakkor, amikor másfelől a nyugati konzervativizmus képlékenysége és részbeni hamis volta nagyban gyengítette mind a filozófiájával való azonosulást, mind pedig azt, hogy ő maga egyértelműen ehhez a hangadó vonulathoz kapcsolódjék. Ezzel szemben úgy érzekelem, hogy Magyarországon – legalábbis tendenciáját tekintve – az elmúlt évtizedekben nagyobb átfedés alakult ki a jobboldaliság, a kereszténység és a konzervativizmus között, mint nyugaton, ahonnan nézve Molnár Tamás ezek különbségét kidomborította, s az itthoni szemlélő, e három eszme bármelyikének alapján, a jogos distinkciókon túllépve könyvnyelven tudta magáénak érezni filozófiáját, mint a nyugati világ olvasója.

Balfelé tekintve végül megjegyzem, idehaza liberális, szocialista, pragmatista oldalon, amint az várható, szembenzés helyett érdektelenség vagy alábecsülés kísérte munkásságát, amely érdemi irodalmat nem hozott magával, s a magyar akadémikus filozófiának egyszerűen csak arra futotta, hogy amikor 2009-ben volt szerencsém az itthoni első Molnár Tamás-konferenciát megszervezni,¹ a II. Osztály Filozófiai Bizottsága meghiúsította azt, hogy első szándékom szerint ennek helyszíne az MTA lehessen.

Úgy vélem, a Molnár Tamás hazai hatásáról előbb leírt helyzet az utóbbi évtizedre megváltozott. Azt mondanám, Molnár Tamás maradandó eszméi nagyjából megtalálták helyüket gondolkodásunkban. Jómagam itt az állam – egyház – civil társadalom nagy sémájának eszméjét szeretném erőteljesen kiemelni, mint széles történetfilozófiai távlatú, a liberális hegemoniát, s a modern kor egészét megragadó alapvető fontosságú heurisztikus szempontot és tantételt. Napjaink politikai gondolkodása azonban kiszélesedett, ezenkívül sajátosan új problémákra is választ keres. Molnár Tamás eszméi tehát

beépültek filozófiai kultúránkba. Életművével kapcsolatos teendőink, benyomásom szerint – néhány problematikus területtől eltekintve – már nem annyira alapvető értelmezési feladatokat, mint inkább a munkásságának gondozását, feldolgozását, áttekintését, közlését egyre teljesebbé tevő munkálatok jelentik.

Az első két évtizedhez képest a helyzet tartalmilag annyiban is megváltozott, hogy a későbbiekben és ma, amikor az említett láttató és iránymutató vezérelveken túllépve nyugodtabban és nagyobb rálátással szemügyre vesszük egész eszmevilágának összefüggéseit, már hosszadalmas filozófiai elemzésre volna szükség ahhoz, hogy az általa erőteljesen felvetett tantételek következményeit, ha lehetséges, koherens egészként tudjuk megőrizni. Más szóval, Molnár Tamás munkássága, alapvetően *nyugvó eszméi* mellett, olyan témákat is magában hordoz, amelyek *nyitott kérdéseket* jelentenek, továbbá olyan témákat is magában rejt, amelyek *problematicus kérdések* maradnak. Ami a nyitott kérdéseket illeti, elsősorban a katolicizmus – konzervativizmus – jobboldaliság izgalmas és időszerű összefüggéseire,² ami a problematikus kérdéseket illeti, mindenekelőtt egyháztanára, továbbá reduktív módszertanára gondolok.³ Minthogy a teljes metafizika, amelyre Molnár Tamás a politikai filozófiát helyesen visszavezeti, azonos a teljes valófilozófiával, a két kérdéskör összefüggésben áll egymással, mindazonáltal az első kérdéskör nyitott kérdést jelent, mivel megfelelő fogalmi értelmezéssel és distinkciókkal elemei összeegyeztethetők egymással, míg a második kérdéskör, az egyháztan véleményem szerint Molnár Tamás különálló és problematikus tanát képezi, függetlenül attól, bármilyen állapotban van is a katolikus egyház.

Molnár Tamás önmagát *katolikus* és *jobboldali* gondolkodóként határozta meg. Ehhez járul, hogy általában *konzervatív* filozófusként szokás számontartani, annak ellenére, hogy ő ettől a megjelöléstől kifejezetten elhatárolódott. Kérdés tehát, milyen értelemben tekintendő felfogása katolikusnak, jobboldalinak és konzervatívnak. A továbbiakban ennek a kérdésnek néhány elemét szeretném érinteni.

Molnár Tamás nagyon helyesen írja le, hogy ami a katolikus (keresztény), jobboldali és konzervatív eszme lényegi jegyét és igazságát illeti, ez a modernitás előtt a civilizáció építésének magától értetődő és reflektálatlan valóságát jelentette. Való igaz, hogy az újkor fordulatával mind az egyház, mind a létrejövő konzervativizmus kényszerű önmeghatározásra lett szorítva, olyan ellenséges feltételek közepette, amelyek számukra részlegességet és torzulást okoztak. Az egyház és a konzervativizmus történetében ennek a folyamatnak az elemei megragadhatók, ami viszont a jobboldaliság elvét illeti, ennek a párthoz kötődő újkori megjelenésétől elmozdulva Molnár Tamás tisztán teoretikusan a jobboldaliság általános metafizikai fogalmát alkotja meg.

A „jobboldal” megjelölést tudvalevőleg általában a politikai tömörüléseknek a francia forradalom nemzetgyűlésében kezdetben kialakult, az elnök szempontjából tekintett elhelyezkedésére szokás visszavezetni. Molnár Tamásnak bizonyára igaza van abban, hogy ezt az elrendeződést esetlegesnek és így érdektelennek tartja, a politikai felfogások megjelölésére azonban mégis az ekkor kialakult pártok szolgáltak – hiszen az újkor előtt ilyen nem létezett –, továbbá valamilyen megfelelés történetesen mégis fellelhető és kialakult az egyes politikai eszméknek és az őket képviselő pártoknak jobb-, illetve baloldaliként való megjelölése között.

Molnár Tamás igazára utal az is, hogy – bár tudomásom szerint a jobb- és baloldal jellemzése során ő maga nem tért ki a két szó nyelvi eredetére és jelentésére – e szavak etimológiája és ősi tartalma döbbenetes és meggyőző módon egybevágnak mai politikai töltetükkel és értelmükkel. Minthogy természettől adott dolog, hogy általában a jobb kéz ügyesebb és használhatóbb a balnál, ez a jelenség a nyelvekben is tükröződik, ahogyan

a szóban forgó szavak értéktartalmat kapnak. Görögül: dexia = jobb kéz, ígéret, biztositék, dexios = jobb oldali, jobb, szerencsét hozó, kedvező, ügyes, dexiotés = ügyesség, rátermettség, okosság. Latinul: dextera = jobboldal, dexter = ügyes, jártas, rátermett. A magyar nyelv pedig, különleges gazdagságában és sűrű szövésében, mindennél szorosabb összefüggésben mutatja be a két szó által jelölt értékeket. A „jobboldal” itt már egyenesen a „jó” szón nyugszik, a „bal” (sinistra) pedig nálunk egyszerűen a „rossz” értelmében használatos, amint ezt a balga, baleset, balszerencse balsors és más kifejezések mutatják.

Azt, hogy a jobb-bal értelme valóban csak némi esetlegességgel hozható összefüggésbe a francia nemzetgyűlés ülésrendjével, Mihelics Vid katolikus társadalomtudós alábbi leírásából is láthatjuk: „A liberális kor parlamentjében – mellőzve a tisztán opportunitásból összeverődött, vagy kisebb csoportérdekért küldő pártokat – nagyjából az volt a helyzet, hogy baloldalon ültek a szocialisták, középen a liberálisok, jobboldalon pedig a konzervatívok, s ahol ilyenek akadtak, a valamilyen rendiséget homályosan kereső keresztény pártok. [...] A konzervatívokra ebben a vonatkozásban nem kell szót vesztegetnünk, mert elvi célok helyett náluk jobbára csak osztályelnyök megőrzése és kiváltságok visszaállítására játszott szerepet. [...] A tagozódásnak logikusan úgy kellett volna történnie, hogy középen foglaljanak helyet a keresztény pártok, tőlük balra a szocialisták, és jobbra a liberálisok. [...] Ha mégsem így alakult az elhelyezkedés, ennek gyakorlati oka bizonyos az volt, hogy a legnagyobb tömeget a liberálisok jelentették, s így ők tartották kezükben a kormányhatalmat is, amely a parlamentben a középső padosorokat foglalta el.”²⁴

Mint tehát az imént utaltam rá, Molnár Tamás a jobboldaliság általános metafizikai fogalmát alakítja ki. „Tézisünk itt az, hogy a jobb- és baloldal igenis létezik, és hogy a kettő alapvetően különbözik egymástól. Elsősorban filozófiájukban. A jobb ragaszkodik ahhoz, hogy a dolgoknak a teremtés által leszögezzett állandó lényegük, identitásuk van, amire a bal azzal válaszol, hogy nincsenek dolgok, hanem alakuló állapotban lévő processusok.” Szerencsétlen módon Molnár Tamás itt rögtön hozzátesszi: „A két világnézetet az ókorban Parmenidész és Hérakleitosz képviselte”, majd még további sántító példákat hoz.⁵

Az, amiről Molnár Tamás beszél, a metafizika tételezése, ami – hangsúlyozzuk – helyes álláspont. A metafizika azonban az állandóság és a változás elemét egyaránt tartalmazza. A valóság és az élet elemi és objektív tényezője a mozgás is. Az igazság az időben nyilvánul meg, s egyaránt van statikája és dinamikája. A választóvonal a filozófiában máshol van, mint amit Molnár Tamás sugall. Szűken a példánál maradva, Parmenidész és Hérakleitosz filozófiája egyaránt metafizika, őket önkényes redukcióval jobb-, illetve baloldalinak minősíteni teljes képtelenség, és egyébként nem tesz jót azoknak a valós értékeknek, amelyeket Molnár Tamás filozófiája tartalmaz. Röviden szólva tehát a bemutatott eszmét a jobb-bal fogalmak önkényes kiterjesztésének, a metafizika jobboldallá keresztényesítését pedig fölösleges lépésnek tartom.

Különös jelenség azonban az ideológiai világában az, hogy az eszmék érvénye milyen eltérő módon tud megnyilvánulni. Ha most Molnár Tamás szóban forgó eszméjét még egyszer átgondoljuk, ráébredünk arra, hogy az előbbi megfontolásoktól eltekintve a jobb-bal dichotómiájának jelenleg és itthon messzemenő politikai jelentősége van. Az elv igazsága tehát most politikai természetű, ezen belül alapvető taktikai jellemű, és ez tökéletesen elég ahhoz, hogy érdemes legyen hangoztatni, fenntartani és képviselni, éppenséggel annak a politikának az érdekében, amely a jó értelemben vett konzervativizmust és kereszténységet kívánja újból a helyére juttatni a nemzet építésében.

Molnár Tamás nem tartotta magát feltétlenül konzervatívnak, és ezt az ő helyéről nézve meg lehet érteni, főként azért, mert az, amivel ő a nemzetközi szinten nagyrészt szembesült, a liberális kapitalizmus rendszerébe tagolódott álkonzervativizmus volt. Érzékelhette továbbá, hogy az újkori konzervativizmus a liberalizmus és a szocializmus mellett egy kényszerűen harmadik eszmekör, amelynek tulajdonképpen szélesebbnek kellene lennie, mint amilyenné az újkorban válni tud. Magáról a konzervativizmusról mint alapállapotról kedvezően vélekedett: „A konzervativizmus maradandó és életképes emberi tulajdonság, a néma többség álláspontja és érdeke.”⁶ Úgy vélem azonban, a modernizmus, liberalizmus, utópizmus, progresszizmus kritikájáról, az autoritásról, az ellenforradalomról vallott felfogása, tehát legjellegzetesebb eszméi egybevágnak a konzervativizmus általános eszmevilágával, ezért Molnár Tamás – saját fenntartásai ellenére – *hazai* szempontból konzervatív gondolkodónak tekinthető.

Molnár Tamás bírálattal illette mind a jobboldalt, mind a konzervativizmust, a velük kapcsolatban észlelt, huzamos időn keresztül tapasztalt passzivitásuk miatt. A történelemben azonban a konzervativizmus nemcsak 1) az egyik általános mentalitás, nemcsak 2) a francia forradalomra kialakult korlátozott reakció, s nemcsak 3) a kapitalizmussal összefonódott akár 3a) langyos, akár 3b) hamis konzervativizmus, hanem 4) a weimari köztársaság mocsarából támadt 20-as és 30-as évekbeli „konzervatív forradalom” is. Edgar Julius Jung (1894–1934), az áramlat egyik legfőbb teoretikusa az eszmét így írta le: „Konzervatív forradalomnak nevezzük mindazoknak az elemi törvényeknek és értékeknek a felébresztését, amelyek nélkül az ember elveszíti kapcsolatát a természettel és Istennel, és amelyek nélkül nem lehet valós rendet felépíteni. Az egyenlőség helyébe itt a benső értékesség, a szociális érzés helyébe a tagolt társadalom helyes építménye, a mechanikus választás helyébe a vezető organikus kifejlődése, a bürokratikus kényszerek helyébe a valódi öngazgatás benső felelőssége, a tömeg boldogságának helyébe a nép személyiségének joga lép.”⁷ Molnár Tamás azonban nemcsak a status quót őrző angolszász konzervativizmussal, valamint az imperialista neokonzervativizmussal – amelyet Russell Kirk is bíralt –, hanem az több említett szellemiséggel sem érzett rokonságot.

Teljes joggal állandó problémája volt azonban az, hogy az általa „jobboldaliság”-ként megjelölt normalitás miért nem képes két évszázad óta saját értékei szerinti politikai rendszert létrehozni. Koncentráltan ez a tematikája „Az ellenforradalom” című könyvének. Ahogyan a könyv fordítója, Turgonyi Zoltán rámutatott: „Az, amit a szerző ellenforradalomnak nevez, többé-kevésbé a konzervativizmussal azonos tehát. Műve azt vizsgálja, miért nem képes ez utóbbi valódi hatást gyakorolni a nyugati társadalomban a francia forradalom óta, s hogyan tett szert a nyilvánosságban, a közvélemény formálásában hegemoniára a forradalmiság, vagy egyszerűbben szólva az a valami, amit szencesebb kifejezés híján »baloldal«-nak szokás nevezni.”⁸

Maga Molnár Tamás pedig ekként fogalmazza meg szándékát: „Fő célom annak vizsgálata, mi az oka az ellenforradalmi szerzők elhanyagolásának, valamint annak, hogy újra meg újra képtelenek bizonyulniak döntően befolyásolni korunk nagy politikai, társadalmi és kulturális eseményeit.” Később megállapítja: „E könyv fő tétele szerint az ellenforradalom általános kudarcának oka az, hogy a konkrétához ragaszkodik mind a tények, mind az emberi természet területén, s emiatt nélkülözi azon nyugtalan és türelmetlen társadalmi dinamikát, amely hajtóanyagot szolgáltatna a kitartó lendülethez.”⁹

Egyik cikkében Molnár Tamás a közelmúltról a következő látéletet adta. A jobboldal azt hiszi, elégséges az igazságot kinyilvánítania, míg a baloldal a propagandát, a publicitást használja. A baloldal gátlástalan politikai pártokat hoz létre, míg a jobboldal többnyire csak ligát, mozgalmat, tömörülést hoz létre. A baloldali irodalom terpeszkedik,

a jobboldal általában elhanyagolja az eszmék világát.¹⁰ Ez a jellemzés találó és részben ma is érvényes. A történelem azonban nálunk mára eljutott odáig, hogy a konzervativizmus és a jobboldal már nemcsak liga, hanem párt is, amely tevőlegesen, a nélkülözhetetlen hatalommal kívánja elősegíteni társadalmunkban a *normalitás* érvényesülését. Ennek a helyzetnek az erősödése és stabilizálódása a jelen kérdése.

Az eddigieket összegezve a következőket mondhatjuk. Molnár Tamás a rendszerváltás első időszakában az elmondottak szerint fokozott hatást ért el a magyar szellemi életben. Az elmúlt évtizedben pedig mindenekelőtt a jobboldaliságról alkotott felfogása találkozott a hazai politikai folyamatokkal, és erősíthette ezek kívánatos irányát. Molnár Tamás ezen a módon nemcsak irodalomtörténetünkbe lépett be, hanem tényezővé is vált politikai gondolkodásunkban, és beépült a magyar filozófiába.

Tekintettel azonban a magyar filozófiai élet öröklött és máig húzódo tehertereleire, elismerésének határai vannak, amit egyik leghíresebb könyvének címével élve a „liberális hegemonia” kifejezéssel jelezhetünk. Molnár Tamás egy meghatározott ideológiát képviselő, a politikai filozófiát művelő gondolkodó volt. Ellentétes irányból a szembenállás önmagában nem meglepő, hanem természetes jelenség. Az egyetértés hiánya azonban elvileg nem jelenti az elismerés hiányát. Egy filozófust lehet kedvelni vagy nem kedvelni, lehet vele egyetérteni vagy nem érteni egyet, filozófus-mivoltát és színvonalát lenézően kétségbe vonni azonban, megengedhetetlen dolog, bár ez az eljárás a magyarországi filozófia történetében „baloldalról” régóta megfigyelhető jelenség.¹¹ A magyarországi filozófiában nem egyszerűen külön műhelyek vannak, hanem hegemon központok, és a periférián megkapaszkodó kis csoportok vagy egyének. Ilyen képet mutat akadémiai és egyetemi filozófiánk nagyobb része. A magyarországi filozófia problémája nem annyira filozófiai-elméleti, mint inkább szociológiai, pszichológiai és politikai probléma. Az a kérdés, hogy ki tekinthető jelentős magyar filozófusnak, ahhoz is elvezet, hogy a kérdést ki dönti el. A probléma egyrészt a szóban forgó filozófia logikai-fogalmi vizsgálatát feltételezi, másrészt a filozófiai élet szocializációjának, társadalmi begyazódásának, intézményesülésének, s egy adott filozófiai nemzedék kialakulásának kérdését is felveti.¹² Nem véletlen, hogy annak idején maga Molnár Tamás is, miközben már „Az értelmiség alkonya” (1961) című korai művében átható bírálattal illette századának teljes, leszereplő értelmiségi rétegét, mondván, hogy az „elszegődött a diadalmas civil társadalom mellé”,¹³ számos későbbi írásában erőteljesen hangsúlyozta a konzervativizmus, illetve a jobboldal kulturális adósságainak, mulasztásainak és égető feladatainak a kérdését, amelyek múlhatatlanul orvoslásra várnak.

JEGYZETEK

- 1 A konferencia előadásai megjelentek: Frenyó Zoltán (szerk.): Molnár Tamás eszmevilága. Barankovics István Alapítvány – Sapientia Szerzetesi Hittudományi Egyetem – Gondolat Kiadó, Budapest, 2010.
- 2 Vö. Frenyó Zoltán: A konzervativizmus, a katolicizmus és a jobboldaliság fogalmi Molnár Tamás gondolkodásában. In Pogrányi Lovas Miklós (szerk.): Konzervatív reneszánsz az Egyesült Államokban. Emlékkonferencia Russell Kirk halálának 20. évfordulója alkalmából. Századvég Kiadó, Budapest, 2016. 68–82. = In Frenyó Zoltán: Korfordulón. Filozófiai tanulmányok. Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Filozófiai Intézet, Budapest, 2015. 203–212.
- 3 Erre vonatkozó korábbi kritikai észrevételeim: Frenyó Zoltán: Molnár Tamás: Teisták és ateisták. Egyházforum, 2004/1. 33.; Uő: Filozófiai kultúra. Tinta, Budapest, 2008. 336–337.; Uő: Korfordulón, i. m. 192.; 210.
- 4 Mihelics Vid: A magyar Gironde. Katolikus Szemle, 1939/4.

- 5 Molnár Tamás: A jobboldal diagnosztikája. Új Magyarország, 4. évf. 1994. 83. sz. 12. o. = Uő: Századvégi mérleg. Válogatott írások. Kairosz, Budapest, 1999. 293–294.)
- 6 Molnár Tamás: Miért nem vagyok konzervatív? Új Magyarország, 4. évf. 1994. 99. sz. 13. o. = Uő: Századvégi mérleg, i. m. 287.
- 7 Edgar Julius Jung: Deutschland und die konservative Revolution. In uő (szerk.): Deutsche über Deutschland. Die Stimme des unbekanntenen Politikers. Nachwort. A. Langen – G. Müller, München, 1932. 380.
- 8 Turgonyi Zoltán: Előszó. Molnár Tamás: Az ellenforradalom. Kairosz, Budapest, 2005. 9–10.
- 9 Molnár Tamás: Az ellenforradalom, i. m. 12.; 102.
- 10 Vö. Molnár Tamás: A jobboldal diagnosztikája. In uő: Századvégi mérleg, i. m. 294–295.
- 11 Egy példa erre Lukács György gögös megállapítása: „Közepes vagy egyenesen rossz filozófiai bürokratákat, katedra-tulajdonosokat kineveztek komoly gondolkodókká. Például Pauler Ákost.” Lukács György: Magyar irodalom – magyar kultúra. Válogatott tanulmányok. Gondolat, Budapest, 1970. 471.
- 12 Vö. Frenyó Zoltán: A filozófusok szenátusa és a nemzet filozófiája. Szempontok a magyar filozófiai kánon problémájához. Magyar Szemle, 2020/9–10. 62–73.
- 13 Molnár Tamás: Az értelmiség alkonya. Akadémiai Kiadó, Budapest, 1996. 9.

